

УДК 911.3

Зеленчук В.Р.

Територіальна організація регіонального промислового комплексу як управлінський процес

Постановка проблеми. В умовах динамічного становлення інформаційного суспільства й економіки знань та переходу до ринкових засад господарювання у новому світі постають фундаментальні категорії суспільної географії. У їх визначенні обов'язковими вже є вказівки на ознаки інноваційності, мережності (викликані тотальною інформатизацією суспільних процесів) та керованості (причому як цілеспрямованого управління, так і ринкової самоорганізації). Це знайшло свій прояв у дефініціях та дослідженнях регіонального промислового комплексу (РПК) та його територіальної організації (ТО).

На нашу думку, *РПК* – це регіональне поєднання підприємств інноваційного, кластерного типу різних галузей на основі виробничо-

технологічних, управлінських та інших зв'язків з метою виробництва конкурентноспроможної продукції, з подальшим споживанням її як у регіоні базування комплексу, так і за його межами [12, с. 55].

Відповідно, **територіальну організацію РПК** ми розглядаємо як впорядкування у просторі діяльності промислових суб'єктів господарювання. А всяке упорядкування, якщо розглядати його з позицій сучасної науки про управління, є предметом управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На ту обставину, що суспільна географія має своїм фундаментальним призначенням впорядкування у просторі соціально-економічних об'єктів звертали увагу чимало як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Так, американський географ Д. Харвей предметом географії людини визначив «територіальне впорядкування господарської діяльності» [28, с. 20]. А вітчизняний вчений академік М.М. Паламарчук [19] вважав, що суспільна (раніше – економічна) географія має слугувати теоретичною основою для територіального управління, зокрема планування.

Практичному застосуванню теорії суспільної географії в управління РПК в ринкових умовах, зокрема цілям його структурно-територіальної організації, присвячені праці В.І. Захарченка [10], В.Н. Лаженцева [13], Г.П. Підгрушного [21], М.Д. Пістуна і його колег [23], В.А. Поповкіна [25], Д.М. Стеценка [27] та ін. Однак у них ТО суспільно-географічних систем і комплексів (в тому числі й РПК) не розглядається безпосередньо як управлінський процес.

Постановка завдання. Ми ж ставимо за мету – **розглянути ТО РПК як управлінський процес у відкритій системі**. Відповідно, у РПК нами виділяються «входи» (фактори ТО), процеси ТО (розміщення виробництва та ін.), «виходи» (результативність функціонування й організації РПК, в тому числі й територіальної), зворотний зв'язок (між результативністю, з одного боку, та факторами і процесами ТО – з іншого боку). Отже, розглянемо особливості ТО РПК з управлінських позицій на основі відповідної моделі (рис. 1).

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна виділити дві основні групи факторів ТО РПК: зовнішні (непрямої дії, які створюють певні умови для ТО) та внутрішні (прямої дії).

До **зовнішніх факторів ТО РПК** ми відносимо: політичні (досконалість законодавства щодо регулювання підприємницької діяльності, рівень соціального партнерства тощо), економічні (купівельна спроможність населення, рівень інфляції та безробіття, ставка одержання кредитів тощо), науково-технічні (темпи створення, упровадження й поширення науково-технічних новинок тощо) та соціокультурні (погляди, цінності та норми поведінки в суспільстві).

Основним **внутрішнім фактором ТО РПК** є **людські ресурси**. Це пояснюється тим, що, по-перше, людина виступає як центральний елемент продуктивних сил (працівник), а, по-друге, як активне начало у процесі відтворення РПК. Адже саме для задоволення потреб людей і виробляються промислові товари, змінюється їх асортимент, нарощуються обсяги виробництва тощо.

Особливості ТО РПК передусім залежать від наявності і характеру розміщення **трудових ресурсів**. Забезпеченість ними промислових об'єктів у необхідній кількості та необхідної якості визначає спеціалізацію й комплексний розвиток РПК, ефективність його виробництва тощо. А територіальна диференціація потенціалу трудових ресурсів (**трудового потенціалу**), з одного

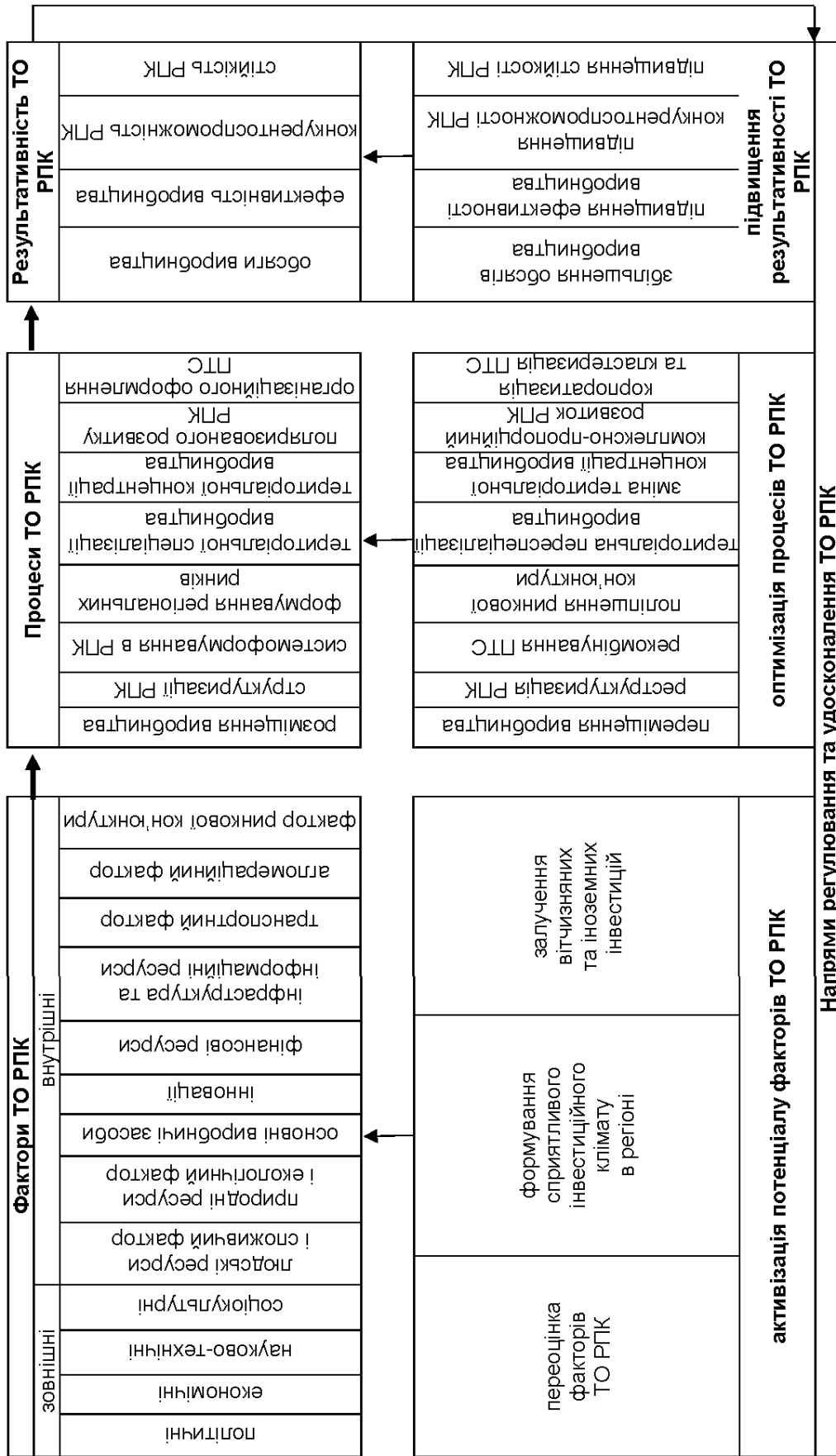

Рис. 1. Структурно-логічна схема (модель) територіальної організації РПК як управлінського процесу.

боку, і потенціалу промислового виробництва – з іншого, істотно впливає на рівень і структуру зайнятості населення.

На нашу думку, найбільш точно визначення категорії трудового потенціалу дав академік М.І. Долішній. Трудовий потенціал, у його трактуванні, – це «... прогнозована інтегральна здатність групи, колективу, підприємства, працездатного населення, країни, регіону до продуктивної трудової професійної діяльності, результатом якої є новостворені духовні та матеріальні цінності» [25, с. 3].

Слід підкреслити, що в сучасних умовах (переходу до цивілізованих ринкових відносин та становлення інформаційного суспільства) відбувається переоцінка трудових ресурсів, оскільки нині значно більше значення мають їх якісні (порівняно з кількісними) характеристики, а саме: рівень інтелекту людей, освіти, кваліфікації, здоров'я, культури, творчих здібностей.

Вплив якісних характеристик трудових ресурсів на ТО РПК простежується, зокрема, в тенденції до розміщення високотехнологічного промислового виробництва в місцях зосередження висококваліфікованої робочої сили або в центрах її підготовки (університетських містах). Свідченням цього є хоча б схема розміщення технопарків у нашій країні (переважно це Київський і Харківський регіони).

Трудові ресурси також є «носіями» *підприємницької ініціативи*. Цю функцію беруть на себе підприємці. Щоправда, ініціатива підприємців, що підтримується їх природним бажанням до максимізації прибутку, автоматично не веде до раціональної ТО РПК, тому їй необхідною є щодо неї певна регулююча діяльність з боку держави.

З людськими ресурсами, як зазначалося вище, пов'язаний і ***споживчий фактор*** ТО РПК, передусім виробництва товарів народного споживання, що «працює» на сферу особистого споживання і формує відповідний регіональний ринок.

З-поміж ***матеріальних ресурсів*** значний вплив на ТО РПК справляють ***природні ресурси***. Сила їх впливу визначається кількісними і якісними характеристиками, особливостями розміщення, територіальними поєднаннями та можливостями освоєння. Останні, зазвичай, залежать від рівня розвитку техніки, технології та наявності інвестиційних ресурсів.

В умовах ринкової економіки значно зросла роль ***земельних ресурсів*** як головного елемента продуктивних сил сільськогосподарського виробництва та операційного (територіального) базису діяльності усіх інших видів діяльності, в тому числі й промислової. Реформа земельних відносин в Україні, розподіл земель за формами власності на державну, комунальну, приватну власність підвищує роль місцевих і регіональних органів влади в управлінні розміщенням та функціонуванням промислових об'єктів. Отже, зміна характеру земельних відносин суттєво вплинула на правові засади ТО РПК.

В умовах наростаючої енергетичної кризи важливу роль у ТО РПК відіграють ***паливно-енергетичні ресурси***. Регіони, бідні на енергоносії, зазвичай мають зосереджувати мінімум промислових об'єктів, що тяжіють до цього виду ресурсів. З цих міркувань, наприклад, розміщення у Вінницькій області Ладизинської ТЕС є проблемним.

Усі природні ресурси певної території формують її ***природно-ресурсний потенціал*** (ПРП). На думку одних вчених до складу ПРП території входять природні фактори й умови, інших – тільки природні ресурси. Так, Ю.Д. Дмитревський, О.О. Мінц, В.П. Руденко розглядали ПРП території як

сукупність природних ресурсів, а величину потенціалу – як кількісний, зокрема вартісний, вираз цієї сукупності.

Вартісна оцінка ПРП території базується на витратній (С.Г. Струмилін та ін.), результатній (М.М. Некрасов та ін.) та рентній ((Л.В. Канторович, В.С. Немчинов, М.П. Федоренко, К.Г. Гофман та ін.) теоріях [26]. Ми вважаємо, що тільки рентна теорія дозволяє максимально об'єктивно оцінити ПРП території, оскільки диференціальна рента, відображає, з одного боку, результати експлуатації природних ресурсів, а з іншого – витрати на їх освоєння і розробку.

Природні об'єкти одночасно є «носіями» не тільки-природно-ресурсного, а й асиміляційного потенціалу території (здатності «переробляти» забруднюючі речовини), тому вони виступають і як **екологічний фактор** ТО РПК.

До матеріальних ресурсів РПК ми відносимо і **основні виробничі засоби**, які характеризуються певними розмірами, структурою та характером використання в процесі виробництва. Слід, однак, мати на увазі, що при переході до ринкових відносин у більшості РПК України не було подолано негативну динаміку їх фізичного й морального зносу, інакше кажучи – не забезпечено розширеного відтворення. Це зумовлює погіршення технічного стану основних засобів РПК (понад 50% з них зношені або морально застарілі) і, відповідно, потребує активізації інвестиційної діяльності в регіонах. Рядом практичних працівників висловлюються пропозиції щодо фінансування оновлення основних засобів шляхом включення «інвестиційної» складової (крім амортизаційної) до ціни промислових товарів. Але малоімовірно, що такі промислові товари залишатимуться конкурентоспроможними на ринку. Загалом же вдосконалення та оновлення основних виробничих засобів у більшості РПК має прискорити темпи їх розвитку та надати нові можливості щодо раціоналізації ТО.

Особливо важливе значення для раціональної ТО РПК мають **інновації**, які в сучасних умовах виступають головним джерелом зростання продуктивності праці у промисловості – на основі автоматизації та інформатизації виробничих процесів. Упровадження інновацій та нарощування науково-технічного потенціалу РПК, дає змогу своєчасно реагувати на потреби ринку, змінювати напрямки його розвитку і ТО.

Інновації нині формують своєрідний «несучий каркас» РПК, його *технологічну базу*. І чим більш довершеною є ця база, тим більш сучасною і раціональною є й ТО РПК. Нині цей каркас тримають на собі великі міста, які одночасно є і адміністративними, і індустріальними, і науково-дослідними центрами.

Фінансові ресурси «приводять у рух» матеріальні завдяки інвестиціям. Тому вони є реальним виразом того, скільки матеріальних ресурсів реально можна залучити у виробництво в РПК. Якщо РПК має значний *інвестиційний потенціал*, під яким ми розуміємо фінансові можливості (внутрішні й зовнішні), резерви кредитування його виробництва, то це означає, що комплекс має усі можливості динамічно розвиватися і удосконалювати свою ТО.

За умов планової економіки ТО РПК в основному визначали трудові й матеріальні ресурси. З переходом же до ринкової економіки значно підвищилася роль, окрім фінансових ресурсів, ще й **інфраструктури та інформаційних ресурсів**. Об'єкти інфраструктури регіону (виробничої, екологічної, соціальної та ринкової) є обов'язковими підтримуючими компонентами РПК, оскільки без них взагалі неможлива його ефективна ТО.

Територіальна організація РПК передусім залежить від рівня розвитку

виробничої інфраструктури, зокрема транспорту, його технічної оснащеності, розгалуженості мережі шляхів сполучення, економічної ефективності перевезень тими чи іншими видами транспорту тощо.

До виробничої інфраструктури, зокрема на промислових підприємствах, входять і об'єкти *екологічної інфраструктури* (очисні пристрої, споруди тощо).

Розвиток *науково-технічної та інформаційної інфраструктури* в регіоні визначає науковий потенціал, рівень освіти населення, доступ до спеціальної інформації (у вигляді науково-технічних баз даних в розрізі окремих галузей і виробництв), наявність спеціалістів з інформаційних технологій тощо.

Для ефективного управління ТО РПК особливо важливо мати повну інформацію щодо зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування промислових об'єктів, зокрема про ціни й оптимальні терміни виробництва, про можливі обсяги реалізації продукції на різних ринках тощо.

Важливим фактором ТО РПК є *соціальна інфраструктура* (заклади освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, готелі, ресторани тощо), яка в кожному регіоні має певний потенціал. Значний її потенціал вказує на здатність об'єктів соціальної інфраструктури обслуговувати (забезпечувати) нормальні умови життєдіяльності працівників РПК та їх сімей.

Дію ринкових механізмів, які визначають способи взаємодії об'єктів РПК із зовнішнім середовищем (погодженість виробничо-комерційних зв'язків та їх фінансово-кредитний і маркетинговий супровід) забезпечує *ринкова інфраструктура*. Склад ринкової інфраструктури можна розглядати з двох сторін: інституціональної і функціонально-цільової. Перший розріз передбачає виокремлення її об'єктів (банківсько-кредитних установ, страхових і лізингових, консалтингових та інвестиційних компаній, товарних і фондових бірж, центрів зайнятості тощо). Другий розріз передбачає виділення окремих функцій ресурсозабезпечення і підтримання діяльності об'єктів РПК, реалізація яких має забезпечити й повноцінну взаємодію цих об'єктів із зовнішнім середовищем комплексу [1].

Рівень розвитку ринкової інфраструктури впливає на ТО РПК через «покриття» його території відповідними послугами. Крім того, вона ще може мати й індукований потенціал, оскільки суттєво позначається на інвестиційній привабливості окремих місць і загалом території РПК.

Ринкова інфраструктура також є основним фактором розвитку і розміщення в регіоні підприємств *малого та середнього бізнесу*, тому що сприяє реалізації високоефективних інноваційних проектів.

Специфічну роль у ТО РПК відіграє *транспортний фактор*. Якщо такі фактори, як природно-ресурсний, трудовий, споживчий та інші, за визначенням А.Т. Хрущова [29, с. 140], є *факторами «положення»*, то цей фактор виступає як *«фактор відстані»*, оскільки «фокусує» дію факторів положення. Зрозуміло, що ступінь впливу транспортного фактора на ТО РПК визначає передусім відстань між об'єктами РПК: чим вона менша, тим менший вплив цього фактора.

Важливу роль у ТО РПК і в ринкових умовах відіграє *агломераційний фактор*. Його дія визначається великим скупченням промислових об'єктів різної спеціалізації на обмеженій території, передусім у великих містах, де формується єдиний ринок сировини і матеріалів, кваліфікованої робочої сили, де дешевше обходиться будівництво та спільне використання інфраструктурних об'єктів, де більше можливостей для кооперативної взаємодії виробників. Однак, роль цього

фактора знижується, оскільки його наслідком є численні негаразди у вигляді соціальної і екологічної напруженості у великих містах [30, с. 296].

В ринкових умовах змінюється значення факторів, переоцінюється роль впливу традиційних факторів та появляються нові ринкові фактори, зокрема *ринкової кон'юнктури*. Цей фактор визначає співвідношення між попитом і пропозицією на ресурси виробництва та вироблені товари. Сприятлива ринкова кон'юнктура є стимулом до розміщення нового виробництва та розширення потужностей старого.

Звичайно, фактори ТО РПК визначають перебіг **процесів територіальної організації комплексу**. Ці процеси є частковим проявом загальних геопросторових процесів (розміщення, диференціювання, концентрування, агломерування, поляризації, диверсифікації, інтеграції, розвитку тощо), детально розглянутих у працях Е.Б. Алаєва [2], М.Д. Пістуна [22] та О.І. Шаблія [30]. Відштовхуючись від напрацювань зазначених авторів, ми визначили ряд базових процесів ТО РПК.

Первісним процесом ТО РПК виступає процес *розміщення виробництва*. Він визначається дією не тільки традиційних, а й ринкових факторів розміщення виробництва. У ньому фіксуються і суспільні відносини щодо можливостей суб'єкта господарювання свідомо варіювати не тільки видом діяльності, а й місцем його розміщення.

Просторова свобода розміщення призвела до значної концентрації виробництва в окремих місцях, тому розміщення одних підприємств стає суттєвим фактором для розміщення інших (у цьому якраз і проявляється дія фактора агломерації).

Наступний процес – *структуризації РПК* – важливий з точки зору встановлення оптимальних пропорцій у комплексі між елементами різних структур, у тому числі й територіальної. Ми вважаємо, що в сучасних умовах в РПК доцільно виділяти й оптимізувати такі структури: компонентну (галузеву, видів діяльності, секторальну, технологічну, інституційну та корпоративну), функціональну (в тому числі й відтворювальну) та територіальну.

Найбільш поширена (до 2000 р.) *галузева структура* теоретично передбачала можливість виділення у РПК 17 укрупнених (комплексних) галузей, 280 галузей і понад 500 видів виробництв. Нині, у зв'язку з переходом від Загального класифікатора галузей народного господарства до Класифікації видів економічної діяльності, галузева структура все більше поступається місцем *структурі видів економічної діяльності РПК*. За нею в РПК виділяються: секції (наприклад, «Обробна промисловість»), підсекції («Харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів»), розділи («Харчова промисловість»), групи («М'ясна промисловість»), класи та підкласи («Виробництво м'яса та субпродуктів»).

У зарубіжних країнах в РПК прийнято виділяти *секторальну структуру*. Вона дозволяє, наприклад, галузі обробної індустрії поділяти (за стадійністю обробки сировини) – на галузі первинної та вторинної обробки.

В контексті поступу до постіндустріальної економіки важливо відслідковувати зміни у *технологічній структурі* РПК, яка характеризує співвідношення (пропорції) між галузями «старих» (від першого – до третього) та нових (четвертого, п'ятого і шостого – перспективного) технологічних укладів. Зауважимо, що пріоритетними галузями першого технологічного укладу є текстильна і металургійна, другого – сталеливарна, третього – електротехнічна і

хімічна, четвертого – авіакосмічна, атомноенергетична, електронна і телекомунікаційна, п'ятого – інформаційна, шостого – біотехнологічна¹.

При дослідженні ринкових структурних змін в РПК доцільно також виділяти *інституційну* (за співвідношенням галузей і виробництв різних форм власності) та *корпоративну* (за співвідношенням обсягів виробництва і акціонованого капіталу суб'єктів великого, середнього та малого бізнесу) *структури*.

РПК має внутрішні і зовнішні зв'язки. Це означає, що він має *функціональну структуру*. Внутрішні зв'язки у РПК найкраще фіксувати шляхом ідентифікації у ньому повних і/або «урізаних» (без усіх ланок) енерговиробничих циклів. На зовнішні зв'язки РПК вказує поділ його галузей на галузі спеціалізації, допоміжні та обслуговуючі.

Функціональний характер має і *відтворювальна структура* РПК, яка характеризує співвідношення елементів та підрозділів суспільного відтворення – виробництва, розподілу, обміну, споживання – у регіональному циклі відтворення. Саме відтворювальному аспекту належить особлива роль у структурній характеристиці РПК, оскільки цей зріз комплексу відображає можливості його ефективного зростання.

Для раціоналізації ТО РПК найсуттєвіше значення має виділення *територіальної структури* комплексу. Відштовхуючись від ідей І.М. Маєргойза [14], цю структуру можна розглядати у трьох ракурсах: 1) як інтегративну територіальну структуру, що має своїми елементами РПК нижчого рівня; 2) як територіально-галузеву структуру, що складається з ареальних елементів (промислових пунктів, центрів, вузлів, агломерацій тощо); 3) як лінійно-вузлову структуру, що поєднує ареальні елементи із системами розселення та політранспортними магістралями.

Наступний процес – *системоформування в РПК* – пов'язаний з функціональними зв'язками та територіальними відношеннями між елементами РПК. Дослідження М.М. Паламарчука і О.М. Паламарчука [20], О.І. Шаблія [30], П.Я. Бакланова [4], В.І. Захарченка [10] та інших учених показали, що ТО РПК має у своїй основі системні утворення або промислові територіальні системи (ПТС). На рівні РПК, услід за В.І. Захарченком [10], ми виділяємо п'ять *типів ПТС*: 1) *елементарні*, що являють собою окремі виробництва або їх територіально стійкі сукупності разом із численними горизонтальними зв'язками; 2) *багатостадійні*, що утворюються при інтеграції елементарних ПТС на основі вертикальних зв'язків – з кооперування й комбінування виробництва; 3) *спеціалізовані*, що виникають внаслідок зосередження і взаємодії у певному ареалі елементарних і багатостадійних ПТС однієї чи декількох взаємопов'язаних галузей; 4) *інтегральні*, що як і спеціалізовані системи формуються на основі

---

¹ У структурі промисловості, особливо старопромислових регіонів (Донбас, Придніпров'я) стали домінувати галузі «старих» технологічних укладів. Це пояснюється тим, що темпи падіння виробництва у галузях новітніх технологічних укладів були більшими, ніж у галузях попередніх технологічних укладів. В результаті у більшості РПК України стали домінувати виробництва (за вартістю основних виробничих фондів) третього та четвертого технологічних укладів. Натомість частка галузей п'ятого та шостого укладів не перевищувала 6,5%. Однак, позитивним є те, що з 2000 р. питома вага виробництв третього укладу скорочується на користь четвертого [15, с. 18].

елементарних і багатостадійних ПТС, але різних галузей; 5) *регіональні*, що формуються в регіонах різного рівня на основі спеціалізованих та інтегральних ПТС внаслідок дії закономірностей регіональної інтеграції виробництва та регіональної цілісності.

Наслідком взаємодії контрагентів (виробників і споживачів) ПТС є процес *формування регіональних ринків* як специфічна форма прояву регіонального ринкового механізму. Як слушно зауважив М.П. Бутко [6, с. 129], наявність в регіоні ефективно діючого ринкового механізму сприяє оптимальному використанню ресурсів, реформуванню відносин власності та дає імпульси якісним змінам у розвитку і ТО РПК.

Регіональний ринок ми розглядаємо як сукупність товарно-грошових відносин між продавцями і покупцями, що виникають в рамках певної території. До регіонального ринку, зазвичай, входять такі субринки: споживчий, послуг, продукції виробничо-технічного призначення, природних ресурсів, нерухомості, праці, капіталів, інформації та ін.

Зовнішня функція РПК та елементів його територіальної структури породжує процес *територіальної спеціалізації виробництва*. Цей процес базується на об'єктивних регіональних факторах зосередження спеціалізованого виробництва, які створюють вигоди в системі територіального поділу праці.

Із формуванням елементів територіально-галузевої структури РПК (або інтегральних ПТС) пов'язаний процес *територіальної концентрації виробництва*. Власне, самі інтегральні ПТС (промислові центри, пункти, вузли, агломерації тощо) є характерним проявом цього процесу. Але територіальну концентрацію виробництва можна розглядати і в розрізі елементів територіальної інтегративної структури.

Нерівномірність територіальної концентрації промислового виробництва проявляється в процесі *поляризованого розвитку* РПК. У результаті цього процесу в РПК формуються інноваційні (що складаються з пропульсивних, «локомотивних» видів діяльності) й територіальні (*полюси зростання*) ядра. Причиною формування таких ядер є обмеженість інвестиційних ресурсів. На практиці є потреба спочатку сформувати індустріальні ядра, а вже потім поширювати їх вплив (імпульси розвитку – через поширення нововведень, розвиток різних видів зв'язків) на периферію.

Фундаментальні положення *теорії полюсів зростання* були сформульовані французькими вченим Ф. Перру. Основою її є три концепції: домінуючої економіки, гармонійного зростання та всебічної економіки. Відправна точка теорії Ф. Перру – «ефект домінування», який полягає в зміні суті і форм відносин між економічними одиницями. Цей ефект призводить до «поляризації виробництва» навколо галузі («полюса зростання»), де економічні одиниці ведуть себе як частини цілого («макроодиниці»). В результаті стихійна «агресивна» конкуренція зникає, а сукупна ефективність дій партнерів зростає.

Ж. Бурвіль об'єднав простір і функцію (новизни, інноваційності) в одне поняття – «полярність простору» і дав регіональне тлумачення полюса зростання. На його думку, полюсом зростання виступає тільки той регіональний центр, у якому є пропульсивні галузі.[17, с. 21].

Дещо інше трактування полюса зростання знаходимо у іспанського вченого Х.Р. Ласуена. Під полюсом зростання він розуміє регіональний вузол підприємств, пов'язаний з експортним сектором економіки (а не з пропульсивною

галуззю) [18]. Але ця точка зору не має широкого поширення.

В сучасних умовах при формуванні в РПК полюсів зростання теоретично можуть виникати дві проблеми: 1) сила інноваційного імпульсу може спрямовуватися не на ті регіони, що потребують підтримки, а на високорозвинуті, до яких закономірно тяжіють пропульсивні галузі полюсів зростання; 2) гострим може виявитися дефіцит фінансових, трудових та інших ресурсів.

Полюси зростання ми розглядаємо як сучасні форми інтегральних ПТС. Вони, як і інші ПТС, можуть мати, а можуть і не мати організаційного оформлення: у вигляді вертикальних і горизонтальних корпоративних структур (концернів, корпорацій, промислово-фінансових груп, технопарків, технополісів, кластерів тощо). Отже, об'єктивно ТО РПК визначає ще й «чисто» управлінський процес – **організаційного оформлення ПТС**.

Результативність територіальної організації РПК в термінах класичної управлінської теорії визначається відповідними параметрами обсягів і ефективності виробництва та конкурентоспроможності і стійкості РПК.

Обсяги виробництва в РПК значною мірою зумовлені раціональністю його ТО. Якщо, наприклад, промислові об'єкти РПК розміщені з орієнтацією на потужні й ефективні джерела виробничих ресурсів, а транспортні витрати знаходяться у допустимих межах, то слід очікувати значних або зростаючих обсягів виробництва у ньому.

З аналогічних причин у РПК можна чекати й підвищення **ефективності виробництва**, що є найважливішою узагальнюючою характеристикою результативності функціонування РПК та його елементів. Вона вимірюється відношенням розмірів чистої продукції до сукупних витрат виробничих ресурсів. При цьому ефективність використання в РПК різних видів виробничих ресурсів (матеріальних, людських, фінансових тощо) може бути різною.

Ефективність виробництва в РПК є визначальним чинником його **конкурентоспроможності**. Конкурентоспроможність РПК є порівняльною (щодо інших РПК) характеристикою його можливостей та можливостей його елементів щодо збуту товарів на певному ринку. Ці можливості залежать від відповідності товару вимогам ринку його збуту.

Конкурентоспроможність РПК визначають вісім основних **факторів**: 1) відкритість; 2) досконалість регіонального управління. 3) фінансові ресурси; 4) технологічний рівень виробництва; 5) інфраструктурна забезпеченість; 6) менеджмент підприємств; 7) праця (людський капітал); 8) розвиток ринкових інститутів [5, с. 96-99]: Оскільки зазначені фактори значною мірою дублюють фактори ТО РПК, то з цього випливає, що раціональна факторна орієнтація виробництва в комплексі сприятиме підвищенню його конкурентоспроможності.

У забезпеченні конкурентних переваг РПК все більшу роль відіграють нематеріальні фактори, зокрема **імідж (репутація) регіону** [7, с. 72]. Це пояснюється тим, що він, стимулює завдяки сприятливому інвестиційному клімату в регіоні залучення інвестиційних, трудових та інших ресурсів і, в кінцевому підсумку, веде до зростання обсягів виробництва промислової продукції та розширення ринків її збуту.

Виключно позитивною різновидністю сильно вираженого іміджу регіону (а отже, і його промислового комплексу) є його **бренд** [8, с. 81]. Він є переважаючим способом ідентифікації регіону, виділення його серед собі подібних з метою притягнення до нього уваги потенційних «споживачів». Отже, підтримання

бренду регіону стає важливим способом реалізації конкурентних переваг РПК.

Висока конкурентоспроможність РПК є запорукою його *стійкості*, під якою ми розуміємо здатність комплексу зберігати рух по наміченій траєкторії, незважаючи на негативні зовнішні впливи.

Практичне значення стійкості РПК до конкретного виду впливів найчастіше передбачає вирішення задачі про те, чи вийде комплекс з діапазону нормального стану при наявній інтенсивності впливів чи ні. І якщо вийде, то яким чином це відобразиться на його функціональних характеристиках [16, с. 36].

Стиькому територіальному розвитку РПК найкращим чином відповідає принцип самоорганізації, оскільки він не висуває цілей, які не відповідають інтересам раціональної ТО комплексу. Однак досвід показує, що для стійкого територіального розвитку РПК необхідно поєднувати ринкові механізми з цілеспрямованими впливами, тобто державним регулюванням.

Головними напрямками державного регулювання ТО РПК і водночас напрямками її удосконалення, на наш погляд, є: 1) активізація потенціалу факторів ТО РПК; 2) оптимізація її процесів ТО РПК; 3) підвищення результативності.

Активізація потенціалу факторів ТО РПК в ринкових умовах відбувається специфічно, по-перше, тому що майже відмерли важелі директивного управління, а, по-друге, у зв'язку з тим, що відбувається *переоцінка факторів ТО РПК*. Нині для раціоналізації ТО РПК важливе значення має, наприклад, розвинута ринкова інфраструктура, яка сприяє *формуванню сприятливого інвестиційного клімату в регіоні* і, відповідно, формує в ньому стабільний інвестиційний ринок. Це особливо важливо у зв'язку з тим, що активізація потенціалу факторів ТО РПК можлива передусім з опорою на недержавні інвестиції, зокрема іноземні.

Залучення вітчизняних та іноземних інвестицій зміцнює виробничий потенціал РПК на новій науково-технічній базі та визначає його конкурентні позиції регіону, стимулюючи таким чином виробництво, створюючи додаткові місця. Слід, однак, відмітити, що іноземний підприємницький капітал є одноразовим «вливанням» в інвестиційний потенціал РПК, а це означає, що настане момент «старіння інвестицій». Тому перевагу слід надавати вітчизняним інвестиціям, зокрема реінвестиціям одержаних прибутків. Крім того, відмітимо, що зарубіжні інвестори в першу чергу інвестують ті галузі, які дають швидкий і максимальний прибуток, в результаті спостерігається незбалансований розвиток видів діяльності РПК у просторі й часі.

Оптимізацію процесів ТО РПК забезпечують *регулюючі антипроцеси*. Так, в основі регулювання процесу розміщення виробництва лежить процес *переміщення виробництва*. Цей процес може мати буквальний вираз, коли, наприклад, те чи інше промислове виробництво чи підприємство, з метою одержання додаткових доходів чи з інших причин переміщується на нове місце. Але в масштабах РПК переміщення виробництва може мати й «приховані» форми, коли воно проводиться шляхом розміщення нових виробництв на «старому» місці (при ліквідації існуючих виробництв) або шляхом нарощування виробництва у місцях уже існуючих підприємств.

Регулювання процесу структуризації РПК закономірно здійснюється шляхом *реструктуризації комплексу*. В ринкових умовах структурно перебудовуються практично всі структури РПК, тим більше, що вони

взаємопов'язані. Так, наприклад, *перебудова інституційної структури* передбачає встановлення оптимальних пропорцій у РПК і його підсистемах між об'єктами різних форм власності. *Перебудова технологічної структури* РПК на основі пріоритетного розвитку галузей п'ятого та шостого технологічних укладів зумовлюватиме соціальну переорієнтацію та екологізацію виробництва. *Перебудови відтворювальної структури* РПК, зазвичай, передбачає зростання регіональних фондів споживання та нагромадження. Нарешті, *перебудова територіальної структури РПК* спрямовується на подолання територіальної асиметрії в розвитку комплексу, формування нових полюсів зростання тощо [11].

Процес системоформування в РПК регулюється на основі *рекомбінування ПТС*. Адже відомо, що в ринкових умовах через низьку ефективність і неконкурентоспроможність виробництва багато підприємств, припинили функціонування, зменшили обсяги виробництва, або змінили профіль. Відповідно, необхідним стало перекомбінування їх зв'язків (матеріально-технічних, коопераційних, збутових та ін.), що й зумовило перекомбінування ПТС, що сформувалися на їх базі. Так, була перекомбінована багатостадійна система на базі Вінницького меблевого комбінату. Чимало промислових вузлів спонтанно трансформувалися у промислові центри тощо.

Для запобігання негативному перебігу процесу формування регіонального ринку важливо домагатися *поліпшення його кон'юнктури*. Це можна робити за рахунок нарощування виробничих потужностей конкурентоспроможних виробництв, розширення міжрегіональних (зовнішніх) зв'язків зі збуту конкурентоспроможної продукції, підвищення платоспроможності споживачів тощо.

В основі регулювання процесу територіальної спеціалізації РПК лежить *переспеціалізація комплексу*, яка передбачає також удосконалення міжрегіонального обміну продукцією. У зв'язку з цим варто зауважити, що територіальна спеціалізація РПК, зазвичай, стійка на протязі довгого часу. Суттєві зрушення в ній відбуваються тільки при корінних структурних зрушеннях, зокрема при переході до нового технологічного укладу та внаслідок глибоких ринкових перетворень. Наприклад, у промисловому комплексі Вінницькою області легка промисловість в умовах ринку перестала бути галуззю спеціалізації.

В умовах нестабільного ринкового середовища потребує регулювання й процес територіальної концентрації виробництва. Для *зміни територіальної концентрації виробництва* в потрібному напрямку можна використати методи й важелі пільгового оподаткування та кредитування промислових об'єктів у місцях нового будівництва чи небажаного згортання промислового виробництва.

Це створює необхідні передумови і для регулювання процесу поляризованого розвитку РПК, передусім шляхом його *комплексно-пропорційного розвитку*. Критерієм такого розвитку може бути, наприклад, *оптимум за Парето* у багаторегіональній системі¹ [9, с. 90].

Для подолання асиметрії і підтримання рівноваги в розвитку елементів територіальної структури РПК, необхідним є *вирівнювання рівнів їх розвитку*. Досягти цього можна завдяки швидкому розвитку «відсталих» структурних елементів (на основі науково-технічного та організаційного прогресу).

¹ Оптимум за Парето передбачає вибір таких варіантів розвитку і ТО РПК, які, максимально поліпшуючи становище для одних елементів комплексу, мінімально погіршують положення інших елементів.

Організаційний прогрес, під яким ми розуміємо науково обгрунтоване регулювання процесу організаційного оформлення ПТС, в ринкових умовах зводиться передусім до *корпоратизації та кластеризації ПТС*. Ми вважаємо, що організаційні структури корпоративного та мережно-кластерного типу сприятимуть перетворенню РПК у квазікорпорацію та спроможні забезпечити інтеграцію виробництва і науки, бізнесу і влади в регіоні з метою виробництва конкурентоспроможної продукції.

Перспективними організаційними структурами, особливо з точки зору залучення іноземних інвестицій є *технопарки, технополіси та промислові зони*. У них, зазвичай, упроваджується нова техніка, підвищується концентрація високотехнологічних підприємств та розвиваються наукові установи. Одну з промислових зон передбачається створити у Вінниці та її приміській зоні.

Для **підвищення результативності ТО РПК** необхідно передусім забезпечити **зростання обсягів виробництва**. Для цього слід технічно переозброїти виробництво в РПК, організувати його на нових ринкових засадах, в тому числі й удосконалити ТО.

Зростання результативності ТО РПК в ринкових умовах забезпечуються насамперед шляхом **підвищення ефективності виробництва**. Цьому може сприяти фінансове оздоровлення (санація) численних промислових об'єктів та більш раціональна ТО РПК.

Щоб *фінансово оздоровити підприємства*, до управління ними повинен мати доступ реальний інвестор-власник. А він, як показує практика, зацікавлений вкладати кошти в розвиток виробництва за двох обставин: швидкого обороту капіталу та відповідного рівня прибутковості.

Позитивні зміни ефективності виробництва в РПК – імпульс до **підвищення його конкурентоспроможності**. Але цього недостатньо. Необхідно, щоб фактори конкурентоспроможності РПК проявляли свою дію на всіх рівнях: від робочого місця – до комплексу в цілому. Це стимулюватиме появу в РПК підприємств-лідерів (з високим рівнем конкурентоспроможності), які спроможні підтягнути до свого рівня й відстаючі підприємства.

Деякі автори вважають, що тотальному підвищенню рівня конкурентоспроможності РПК сприятиме *фактор «унікальної пропозиції»* [3, с. 20]. На їх думку, унікальна пропозиція – це свого роду пропуск для виходу виробника в новий сегмент ринку, вільний від конкурентів, оскільки аналоги відсутні. Якщо унікальна пропозиція асоціюється з певним регіоном, то це сприяє формуванню його позитивного іміджу або бренду.

Завдяки підвищенню конкурентоспроможності РПК досягається і **підвищення стійкості комплексу** до негативних зовнішніх впливів. Для підтримання стійкого розвитку РПК важливо нівелювати дестабілізуючі чинники, наприклад «ножниця» між доходами населення і цінами на промислову продукцію.

Висновки. Отже, територіальна організація – це специфічний управлінський процес у РПК як відкритій системі. Він має відповідні «входи» (фактори ТО), процеси (наприклад, розміщення виробництва) та «виходи» (результативність ТО, яку характеризують, обсяги і ефективність виробництва та конкурентоспроможність та стійкість комплексу). За рахунок зворотного зв'язку між «входами» і «виходами» системи (РПК), насамперед державного регулювання, результативність ТО РПК можна підвищити, скоригувавши силу впливу факторів та самі процеси ТО.

1. Агафонов В.А. Задачи развития региональной рыночной инфраструктуры на современном этапе // Региональная экономика: теория и практика. – 2006. – № 3. – С. 17-29.
2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
3. Александрова Е.Н., Рындина И.В. Инновационный фактор национальной и региональной конкурентоспособности России // Приоритеты России. – 2006. – № 4. – С. 11-21.
4. Бакланов П.Я. Пространственные системы производства (микроструктурный уровень анализа и управления). – М.: Наука, 1986. – 150 с.
5. Бурцев Н.Н. Промышленность России в условиях развития конкурентной среды: региональный аспект. – М.: Наука, 2003. – 319 с.
6. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці. – К.: Знання України, 2005. – 476 с.
7. Важенина И.С. Теоретико-методологические основы определения сущности репутации территории. – Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2006.
8. Важенина И.С., Важенин С.Г. Имидж как конкурентный ресурс региона // Регион: экономика и социология. – 2006. – №4. – С. 72-84
9. Дорогунцов С.И., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки: Навч. посіб. – К.: Стафед-2, 2001. – 143 с.
10. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 548 с.
11. Зеленчук В.Р. Регіональна асиметрія промислово-територіальних комплексів (проблеми теорії і практики) // Наук. зап. Він. держ. пед. ун-ту. Сер.: Географія. – 2006. – Вип. 11. – С. 120-130.
12. Концептуальні підходи до визначення регіонального промислового комплексу як феномену ринкової економіки // Наук. зб. КНУ. – 2007. – Вип. 57. – с. 55-66.
13. Лаженцев В.Н. Территориальное развитие: Методология и опыт регулирования. – СПб: Наука, 1996. – 107 с.
14. Маергойз И.М. Территориальная структура хозяйства. – Новосибирск: Наука, 1986. – 304 с.
15. Одотюк І.В. Технологічні уклади як спосіб визначення та економічної оцінки державних пріоритетів технологічного розвитку // Проблеми науки. – 2001. – № 11.
16. Павленко А.Ф., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Основи регіональної діагностики: Навч. посіб. – К.: Обрії, 2003. – 69 с.
17. Павлов К.В. Экономическое ядро: сущность, критерии формирования и элементный состав // Экономика региона 2006, №9 с.19-27.
18. Павлов Ю.В. Региональные исследования за рубежом. – М.: Наука, 1973.
19. Паламарчук М.М. Вопросы теории территориального планирования // Тез. докл. респ. науч. конф. – К., 1971. – С. 7-9.
20. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Навч. посіб. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
21. Підгрушний Г.П. Сучасні процеси територіальної організації промисловості регіонів України // Укр. геогр. журн. – 2006. – № 1. – С. 28-37.
22. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
23. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 2004. – 130 с.
24. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наук. думка, 1993. – 219 с.
25. Приймак В. Якісні зміни трудового потенціалу регіонів України // Україна: аспекти праці. – 2006. – №7.
26. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – Львів: Світ, 1993. – 238 с.
27. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2000. – 224 с.
28. Харвей Д. Научное объяснение в географии. Общая методология науки и методология географии / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
29. Хрущев А.Т. География промышленности СССР. – М.: Мысль, 1986. – 416 с.
30. Шаблій О. Основи загальної суспільної географії: Підручник – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2003. – 444 с.

In this article the attempt to represent territorial organization of regional industrial complex as administrative process in the open system was done. The «entrances» (factors of the territorial organization of RIC), actually processes, «outputs» (effectiveness) and reverse copulas between the «entrances» and «outputs», which allow to perfect RIC are considered in this article.